ॐ

श्रीमत्

जगद्गुरुनुं अभिगमन.

THE NEAR ADVENT OF THE WORLD TEACHER.

કર્તા

મધુવચરામ બલવચરામ હોરા.

BY

Iadhuvacharam Balvacharam Hora F. T. S.

સંવત ૧૯૬૮. A. D. 1912.

સુરત, "ગુજરાત સ્ટાન્ડર્ડ" પ્રેસમાં શા. હો. ખસુખાંએ છાપ્યું.

કિમ્મત એક આનો.

ॐ

श्रीमत्

जगद्गुरुनुं अभिगमन.

यदायदा हि धर्मस्य, ग्लानिर्भवति भारत
अभ्युत्थानमधर्मस्य, तदात्मानं सृजाम्यहं
परित्राणाय साधुनां, विनाशाय च दुष्कृताम्
धर्म संस्थापनार्थाय, संभवामि युगेयुगे.

અર્થ—હે ભારત, જ્યારે જ્યારે ધર્મ ઝાંખો પડી જાય છે, અને અધર્મની વૃદ્ધિ થાય છે, ત્યારે ત્યારે હું પોતે જન્મ લઉં છું-અવતરૂં છું.

સાધુ-પુરૂષોનું રક્ષણ કરવા, અને નઠારાં કર્મ કરનારાનો નાશ કરવા, અને ધર્મને સારી રીતે સ્થાપન કરવા, હું યુગે યુગે જન્મ લઉં છું.

શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા અ. ૪ શ્લો. ૭-૮.

ભગવાન શ્રી વેદવ્યાસકૃત મહાભારતના, આર્યભૂમિમાં પરમપુજ્ય મનાતા પુસ્તકમાં, વર્ણન કરેલા પાંડવ કૈરવના

યુદ્ધના આરંભે, અર્જુનને શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતાનો ઉપદેશ કરતાં, શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને શ્રીમુખે ઉપલાં વચનો કહ્યાં હતાં. તેને પાંચ હજાર ઉપરાંત થોડાં વર્ષ વીતી ગયાં છે, શ્રીકૃષ્ણ સાક્ષાત વિશ્નુજીનો અવતાર હતો, અને તે અવતાર દ્વાપરને અંતે થયો હતો. દ્વાપરયુગ પુરો થતાં કળિયુગનો પ્રારંભ થયો, અને તે થયાને આજે પાંચ હજાર ઉપર થોડાં વર્ષ વીતી ચુકયાં છે, અને એટલામાં ઘણે સ્થળેથી આપણે સાંભળિયે છૈએ કે થોડા સમયમાં કોઇ અવતારધારી પુરૂષ પ્રગટ થવાનો છે. આ વાત જો ખરી હોય તો આ કહેણ ખરેખરી વધામણી છે. આ વાતથી માત્ર આપણી આર્યભૂમીમાંજ નહિં, પણ પૃથ્વી ઉપરના સર્વ દેશોમાં મહાન્ ચર્ચા ઉભી થયલી છે. પ્રજાનો ઘણો ભાગ એ પ્રમાણે થશે એમ માનતા નથી, અને થશે એમ કહેનારાઓને માટે મનમાં આવે તેમ ખુલ્લી રીતે બોલીને તથા લખીને હલકા પાડવાને ભારે પ્રયત્ન કરે છે. એ બે વર્ગના મનુષ્યોમાં ખરૂં કોણ અને ખોટું કોણ તેનો નિશ્ચય હમણા થઇ શકેજ નહિ. હા પાડનાર થોડા છે માટે તેઓ જુઠા હોવા જોઇયે એ વાત આપણે સ્વિકારી શકતા નથી. ઇતિહાસનું અવલોકન કરતાં આપણને જણાય છે કે નવીન અથવા ઉંચા વિચારવાળા હમેશ થોડાજ હોય છે. નવીન શોધ કરનાર પ્રથમ એક હોય છે, લોકો પ્રથમ તેની શોધ ખરી માનતાં આચકો ખાય છે. કેટલીક વેળા તો શોધ કરનારને મૂર્ખ અથવા ગાંડો ગણી કહા-

ડવામાં આવે છે. આગગાડીની શોધ કરનારને સારા સારા ભણેલા અને મોટા માણસોએ હસી કહાડયો હતો અને તેનું કહેવું કેવળ અસંભવિત છે એમ તેઓ દૃઢ માનતા હતા. વીમાન અને કાષ્ટના ઘોડાની વાત માનનારાઓ, અને એક રૂષી હીમાલય ઉપર રહીને, લંકામાં રહેનારા બીજા રૂષી સાથે વાત કરતા હતા, એવું માનનારાને આજથી થોડાંજ વર્ષ ઉપર લોકો મૂરખ અને અજ્ઞાન કહેતા હતા, પણ આજે તાર વિના સંદેશા એક સ્થળેથી બીજે સ્થળે જાય છે અને ઉંચે આકાશમાં યંત્રોમાં બેશી પશ્ચિમના દેશોમાં, ઉડનારાઓને ઘણું ખરૂં લોકો જોય છે. કુદરતના સર્વ નિયમો આપણે જ્યાંસુધી પરિપુર્ણ જાણીએ નહિ ત્યાંસુધી શું બનવા જોગ છે અને શું બનવા જોગ નથી, તે કહેવાને આપણે સમર્થ નથી. " કુદરતના નિયમથી આ ઉલટું છે અને સંભવિત નથી " એવું કહેનારા આજે ઘણા છે, પણ આપણે તેઓને એટલુંજ પુછીશું કે કુદરતના હવે કોઇપણ નિયમ પ્રસિધ્ધ પડવા બાકી નથી એમ તેમણે શા ઉપરથી ખાતરી કરી છે? આવી રીતે જોતાં ભવિષ્યની વાણી માટે કહેલી વાત સંભવિત છે કે નહિ એટલુંજ આપણે કહી શકીએ છીયે.

આ સમયમાં અવતાર થવાનો સંભવ છે કે નહિ એ પ્રશ્નનો, હવે આપણે વિચાર કરીશું. અવતાર એટલે ઉતરવું,

મનુષ્ય જે ભૂમિકા ઉપર છે તેના કરતાં ઉંચી જે ભૂમિકા હોય તે ભૂમિકાની વ્યક્તિ અહીં નીચે ઉતરીને પ્રગટ થાય છે. એ વ્યક્તિ માણસના કરતાં વિશેષ શક્તિ ધરાવે છે. પૃથ્વી ઉપર વસનારા મનુષ્યોથી જે કામ થઇ શકતું નહિ હોય અને તે કરવાની આવસ્યકતા હોય છે તે કામને નિમિત્તે તે કામ સિદ્ધ કરવાને સામર્થ્યવાન શક્તિ પ્રગટ પડે છે. આ પ્રમાણે અવતારનો અર્થ થાય છે. સાધારણ રીતે હિંદુ જન-સમાજમાં દશ અવતાર મનાતા આવે છે. એ દશ અવતાર મત્સ્ય, કચ્છ, વરાહ, નૃસિંહ, વામન, પરશુરામ, રામ, કૃષ્ણ, બુધ્ધ અને કલ્કિ છે. છેલ્લો અવતાર બુધ્ધનો થઇ ગયો છે અને કલ્કિ અવતાર કળિયુગને અંતે થવાનો છે, એટલે તેનો તો હાલ સંભવ નથી. આ જે દશ અવતાર કહેલા છે તેમાં પણ મર્મ બહુ સમાયલો છે. પચીશ ત્રીશ વરશની પહેલાંનો સમય એવો હતો કે જ્યારે અંગ્રેજી વિદ્યાના પ્રવાહમાં તણાઇ જતા ઘણા માણસો એમ માનતા હતા કે પશ્ચિમમાં મનાતું સઘળુંજ ખરૂં છે અને આપણી આર્ય ભૂમિમાં સેંકડો નો શું પણ હજારો વર્ષોથી મનાતી આવેલી, વિદ્વાનોએ સ્વિકારેલી વાતો ખરી નથી એટલુંજ નહિ, પણ હાનિકારક છે. આનું કારણ એટલુંજ હતું કે આપણા દેશના પ્રાચિન ગ્રંથોના અર્થ સમજવાને માટે ઘટતું પ્રયત્ન કરવામાં આવતું ન હતું. માત્ર ઉપલો અર્થ કરનારને ખરૂં રહસ્ય જણાતું નથી. ઉપર જે દશ અવતારો કહ્યા છે તે ઉપર ઉંડું મનન

નહિ કરતાં કેટલાક એમ કહેતા હતા કે પરમેશ્વર માછલી, કાચબા ઇત્યાદિકનાં રૂપ ધારણ કરે એ કેવળ હસવા જેવું છે. પશ્ચિમ તરફનીજ ફીલસુફી અને વિદ્યાને જેઓ જોઇ રહેલા છે તેઓ જાણતા નથી કે આપણામાં થઇ ગયલા રૂષિમુનીઓમાં કેટલી અગાધ શકિત હતી. તેઓનાં કથનમાં, જેઓ જોય છે તેઓને, માર્મિક અર્થ સમાયલા જણાઇ આવે છે. ડારવિન નામના પશ્ચિમમાં થયલા પ્રખ્યાત વિદ્વાને મોટી શોધ કરેલી કહેવાય છે. મનુષ્ય જાતીની ઉત્પત્તિ માછલીમાંથી ક્રમે ક્રમે વધતાં થયલી છે એમ તે કહે છે, અને તે વાત હાલના જમાનાના કેળવાયલા માણસો આશ્ચર્યતાથી જોય છે અને સ્વિકારે છે, પણ આપણા રૂષિમુનિઓ આ વાતથી અજાણ ન હતા, અને તેઓની કૃતિ સમજનારા, ડારવિનની શોધને શોધ માનતાજ નથી. જે દશ અવતાર થયા તે દશ અવતારમાં પ્રથમ માછલીનો હતો. જ્યારે જળમય પૃથ્વી હતી ત્યારે જીવ જળચર શિવાય બિજે રૂપે કયાંથી હોય? જળ અને થળ બે જુદાં પડયાં ત્યારે બન્નેમાં રહી શકે એવા જીવ થયા, અને તે દર્શાવનારો બીજો અવતાર છે. આ પ્રમાણે ક્રમે ક્રમે ચડનાં મનુષ્યરૂપ પ્રગટ થાય છે તેનાં પણ વામન, પરશુરામ, રામ આદિ અવતારો મનુષ્યની જુદી જુદી સ્થિતિ દર્શાવે છે. રામાવતાર સદ્ગુણોથી ભરપુર હતો. પોતાનું કર્ત્તવ્ય કેવીરીતે કરવું તે તેમાંથી સમજાય છે. એ પ્રમાણે વિકાસ ક્રમ સમજાવનારા આ દશ અવતાર છે. ડારવિને

પોતાની શોધમાં વિગતવાર ક્રમ તપાસી જોયો અને તે ક્રમ વિગતવાર પ્રસિદ્ધ કીધો. આપણા મહાન્ પુરૂષોએ માત્ર દીગ્‌દર્શનનો નિયમ પાળ્યો છે. માર્ગમાં આવતાં નાના ગામડાઓનું વર્ણન નહિ કરતાં માત્ર મોટાં સ્થળો વિશે તેઓ કહી ગયલા છે. જીવની અવસ્થા બદલાવવાનો જ્યારે સમય આવે છે ત્યારે અવતાર થાય છે એમ આ દશ અવતારી ક્રમ આપણને શિક્ષણ આપે છે.

કોઇ પ્રશ્ન કરે કે જ્યારે દશ અવતારજ કહેલા છે તો પછી બીજા કયાંથી આવે ? એનો ઉત્તર ઉપર આવી ગયો છે. જાત્રાળુ જન મોટે મોટે સ્થળેજ મુકામ કરે છે. આ દશ અવતાર તો મુખ્ય છે. શ્રીમદ્ ભાગવતના પ્રથમ સ્કંદના ત્રીજા અધ્યાયમાં, આ દશ અવતાર સિવાય, નરનારાયણ, કપીલ, આદિ ઘણા અવતાર બતાવેલા છે. વળી વિષ્ણુ પુરાણમાં ત્રીજા અંશના પ્રથમ અધ્યાયમાં કહ્યું છે કે સ્વાયંભુ મન્વંતરમાં આકુતિને ઉદરે યજ્ઞ નામનો માનસ અવતાર થયો હતો, સ્વારોચિષમાં અજીત, ઔત્તમમાં સત્ય, તામસમાં હરી, રૈવતમાં માનસ, ચાક્ષુસમાં વૈકુંઠ, વૈવસ્વતમાં વામન * * * સર્વે દેવો, સમસ્ત મનુઓ, સપ્ત રૂષિયો, મનુઓના પુત્રો, ઇંદ્ર, એ બધી વિષ્ણુની અસેષ વિભુતિઓ છે.

શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન પોતેજ શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતાના ચોથા અધ્યાયના પાંચમાં શ્લોકમાં કહે છેઃ—

बहूनि मे व्यतीतानि जन्मानि तव चार्जुन
तान्यहं वेद सर्वाणि, न त्वं येत्थ परंतप.

હે અર્જુન મારા અનેક જન્મ થઇ ગયા છે અને તેમજ તારા. મારા સઘળા હું જાણું છું, અને તું તારા જાણતો નથી.

કોઇપણ પુરાણમાં અથવા બીજા માન્ય થયલાં પુસ્તકમાં વિશ્નુ ભગવાનના માત્ર દશ અવતાર થાય છે અને વધારે નહિ એવું કથન જોવામાં આવતું નથી; અને શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતામાં તો અનેક જન્મો ખુલ્લી રીતે કહેલા છે.

હરીવંશના ૪૨મા અધ્યાયમાં વૈશંપાયન કહે છે "વિષ્ણુ ભગવાનના હજારો અવતાર થઇ ગયા છે અને થશે એમ પ્રજાપતિએ કહ્યું છે ** જયારે જયારે ધર્મની ગ્લાનિ થાય છે ત્યારે ત્યારે ધર્મની સ્થાપના કરવા માટે વિશ્નુ ભગવાન અવતાર લે છે."

ઇશ્વર અવતાર ધારણ કરે છે એ વાત માત્ર આર્ય ભૂમિમાંજ માન્ય છે એમ નથી. હિંદુ ધર્મ સિવાયના બીજા ધર્મને જોઇશું તો તેમાંપણ અવતાર સ્વિકરાયલા છે. ખ્રિસ્તિ લોકો, મોઝીસ, ઇશુ ખ્રિસ્તને અવતારી પુરૂષ માને છે, તેમજ મુસલમાન લોકોમાં ઓલીઆઓ અને પેગંબરો છે. જૈન

ધર્મવાળા, આદિનાથ, પાર્શ્વનાથ, મહાવીરસ્વામિ આદિ ચોવીશ તીર્થંકરોને પૂજે છે. બુદ્ધધર્મ પાળનારાઓમાં દીપંકર. કૌંડીન્ય આદિ ચોવીશ બુદ્ધ કહેલા છે.

અરે, અમેરિકા જેવા અતિ દુર દેશમાં પણ અવતારની વાત મનાતી હતી. ઉત્તર અમેરિકાના નિવાસીઓ, **હીઆવથ** ને અવતારી પુરૂષ સમજતા હતા; મધ્ય અમેરિકાના નિવાસી **કવેટઝલ-કોટલ**ને અને દક્ષિણ અમેરિકાના નિવાસિઓ, પાિરૂવીઅન લોક **અપોમ્ટી**ને એ પ્રમાણે સમજતા હતા. **કવેટઝલ-કોટલ**નો અર્થ પક્ષીના જેવો પિચ્છકલાપવાળો થાય છે. કેટલાક કહે છે કે તેનો અર્થ સર્પ થાય છે. પક્ષિ અને સર્પ, એ બન્ને શેના ચિન્હ છે? શેની સંજ્ઞા છે? ગુહ્ય રહસ્યવાળી પૂર્વ દિશામાં વસનાર અને પૂર્વથી આવનારની એ બન્ને શબ્દ, પક્ષિ અને સર્પ સંજ્ઞા છે.

સીરીઆ દેશમાં દમાસકસની પૂર્વે વસનારી એક પ્રજા છે જેને સીરીઆના દ્રુઝને નામે ઓળખવામાં આવે છે. તેઓ પોતાનું નામ દ્રુઝ કબુલ રાખતા નથી અને કહે છે કે અમે તો "હંસ" નામે જે મહાન દિવ્ય પુરૂષ પેગંબર દશમા સૈકામાં થઇ ગયો તેના શિષ્ય છીયે.

પારસીઓ, અથવા જરથોસ્તી ધર્મ માનવાવાળાઓ પણ પેગંબર એટલે અવતારી પુરૂષો થયા છે અને થશે એમ સ્વિકારે છે.

આવી રીતે તપાસતાં આપણને માલમ પડે છે કે અવતારની વાત એકે અવાજે આખી પૃથ્વીમાં સઘળા લોકો કબુલ રાખે છે. આ પ્રમાણે છે તો અવતાર થાય છે એમ નિર્વિવાદ નિશ્ચય થાય છે.

હવે અવતાર કોણ લે છે એ પ્રશ્ન ઉઠે છે. ઇશ્વર ત્રીમૂર્તિરૂપે પ્રકાશી રહેલો છે, તે ત્રીમૂર્તિ, બ્રહ્મા, વિશ્નુ અને રૂદ્ર છે. સર્વ દેવોમાં એ ત્રણ શ્રેષ્ટ છે. એ ત્રણેનું કર્તવ્ય ભિન્ન ભિન્ન છે. બ્રહ્મા સૃજાવે છે, વિશ્નુ પાલન અથવા રક્ષણ કરે છે અને રૂદ્ર સંહારે છે. શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન કહે છે કે જ્યારે જ્યારે ધર્મની ગ્લાનિ થાય છે ત્યારે ત્યારે ધર્મનું સ્થાપન કરવા હું અવતાર લઉંછું. ધર્મને આધારે આખું વિશ્વ વ્યવહારમાં સમર્થ છે, ધર્મનો લોપ થતાં વિશ્વનો વિનાશ થાય. એ વિશ્વને ચલાવવું, તેનું સંરક્ષણ કરવું એ કામ વિશ્નુ ભગવાનનું છે અને તેથી અવતાર લેવામાં મુખ્ય વિશ્નુ ભગવાન છે. ત્રીમૂર્તિનું નિરીક્ષણ કરતાં તેઉ મધ્યમાં છે. ત્યારે અવતાર લેનારી શકિત મધ્ય મૂર્તિ છે. ક્રીસ્તિ ધર્મમાં પણ Father, Son and the Holy Ghost, પિતા, પુત્ર અને પવિત્ર ગોષ્ટની ત્રિમૂર્તિમાં મધ્યમૂર્તિ, પુત્ર અવતાર ધારણ કરે છે.

ધર્મને પ્રવર્તાવવા માટે આચાર્યરૂપે શિવજી પણ પૃથ્વી ઉપર અવતાર લે છે, અને મુખ્ય ચાર ચાર શિષ્યોને અને

તેઓ દ્વારા અનેક પ્રશિષ્યોને યોગનો ઉપદેશ કરે છે એમ લિંગપુરાણ અને મહાશિવપુરાણ પણ પોકારીને કહે છે.

શ્રીમદ્ ભગવદ્‌ગીતા અને બીજાં પુસ્તકોમાં યુગે યુગે અને ઘણા અવતાર થવાનું લખ્યું છે. યુગ તો માત્ર ચાર છે અને અવતારોની સંખ્યા તો તેનાથી ઘણી વધારે છે. અહિં યુગ શબ્દનો અર્થ સંકોચિત કરવાનો નથી. યુગમાં પેટાયુગ આવે છે તે પણ યુગ કહેવાય છે. મોટા ચાર યુગમાંજ અવતાર થાય છે અને પેટાયુગમાં નહિ એમ અર્થ કરવાને યોગ્ય કારણ દેખાતું નથી. એક મોટા યુગમાં પેટાકલ્પ, પેટાયુગની એવી ગુઢ રચના રચેલી છે કે તે સંપૂર્ણ સમજવી અતિ કઠિન છે. પરંતુ કંઇક સમજવાને આપણે કળિયુગનું દૃષ્ટાંત લઇ પ્રયત્ન કરીશું. મોટા ચાર લાખ બત્રીશ હજાર વર્ષનો કળિયુગ છે, તો એ કળિના ચાર વિભાગ કરવા, ત્યારે કળિમાં કળિ, સત્ય, ત્રેતા, ને દ્વાપર એમ પાછા ચાર વિભાગો આવી જાય છે. એ પેટા વિભાગમાં પણ પાછા વિભાગ છે. આ પ્રમાણે જ્યારે વિચાર કરીએ છૈયે તો અનેક અવતારને માટે પ્રસંગો ઘણા છે. એ સર્વ પ્રસંગે વિશ્નુ ભગવાન પોતે પૃથ્વી ઉપર ઉતરતા નથી. પૂર્ણાવતાર, અંશાવતાર, કળાવતાર, અને આવેશ એમ ચાર પ્રકારના અવતાર ગણાયલા છે. જેમ એક રાજ ચલાવવામાં જુદાં જુદાં કાર્યો કરવા માટે જુદા જુદા અધિકારીઓ હોય

છે તેમજ સૃષ્ટિના મોટાં રાજ્યમાં પણ રચના રચેલી છે. ગમે-તે પુરાણ હાથમાં લઇ જોશો તો તેમાંથી જુદા જુદા મનવં-તરોને માટે જુદા જુદા ઋષિયો, દેવતાઓ, આદિ કહેલા છે. ધર્મના ઉપર દેખરેખ રાખવાનું કામ આ રૂષિઓનું છે. જેમ ગવરનર-જનરલ અને વાઇસરોયના તાબામાં ગવરનરો, અને ગવરનરના તાબામાં બીજા ચડતા ઉતરતા અધિકારીઓ હોય છે તેજ પ્રમાણે આ મહાન્ રૂષિઓના સંબંધમાં સમજવાનું છે. એટલાજ માટે મહાન પુરૂષોનું એક મહામંડળ-શ્વેતમંડળ હીમાલયમાં કહેલું છે.

મત્સ્ય પુરાણના ૧૧૭મા અધ્યાયમાં કહ્યું છે કે વળી આ હીમાલય અહીન એટલે સર્પોને શરણરૂપ છે; અહીન એટલે મહાજનો જેને સેવે છે તે, અહીન એટલે અનિંદ્ય પુરૂષોને જેનું દર્શણ થાય છે તે-આવા રીતે જીવનમુકત પુરૂષોનું હીમાલય સ્થાન છે. પરશુરામ હજુસુધી મહેંદ્રાચળ પર્વત ઉપર રહે છે એમ શ્રીમદ્ ભાગવતના નવમા સ્કંધના ૧૬મા અધ્યાયમાં લખેલું છે. સાત ચીરંજીવીઓ હજુસુધી પૃથ્વી ઉપર ફરે છે એમ આપણે જાણીયે છીયે. એ હીમાલયના મંડળમાં શુક, શ્રૃંગી, મરૂત, દેવાપિ આદિ મહાત્માઓ શોભી રહેલા છે, એમ માનવાને આપણા પુરાણાદિક ગ્રંથોનું સબળ પ્રમાણ છે. તત્વવૃત્તિ નામના ગ્રંથમાં થોડાં વર્ષ ઉપર થઇ ગયલા સભાપતિ સ્વામિનુ જીવન વૃત્તાંત છે તેમાં લખ્યું છે

કે સભાપતિ સ્વામિ હીમાલયમાં શુક, ભ્રંગી અને એક ત્રીજા મહાત્મા જેણે પોતાનું નામ બતાવવાની ના પાડી હતી તેનાં દર્શન કરવાને ભાગ્યશાળી થયા હતા. દેવાપિ અને મરૂના સંબંધમાં તો એટલાંબધાં પ્રમાણ છે કે તે સર્વનું અહિં કથન કરતાં પાલવે તેમ નથી. (તેઓને માટે જુઓ, શ્રીમદ્ ભાગવત્ સ્કંધ ૯ અધ્યાય ૨, સ્કંધ ૧૨ અધ્યાય ૨, હરીવંશ અધ્યાય ૧૫, શિવપુરાણ ઉત્તરાર્ધ્ધ અ૦ ૧૩ તેમજ કલ્કિપુરાણ, માર્કંડેય પુરાણ, રામાયણ અને મહાભારતમાં પણ એ બે રાજર્ષિઓનું કથન છે.)

કલ્કિપુરાણના ૧૨મા અધ્યાયમાં કહ્યું છે કે જે પ્રકારે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજીના અવતાર થયા હતા તેજ પ્રકારે તેમના ભક્ત પણ સમય સમયપર અવતાર ધારણ કરે છે. વિષ્ણુ પુરાણના ચોથા અંશના ૨૪મા અધ્યાયમાં પરાશર મુનિ કહે છે કે " હે દ્રીજસત્તમ, યુગ યુગમાં હજારો હજાર બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રીય, વૈશ્ય અને શુદ્ર મહાત્માઓ થતા ચાલ્યા આવે છે. કુળ કુળમાં તેઓનાં ભિન્ન ભિન્ન બહુ નામ પડેલાં છે, પણ વારે વારે પુનરૂકિત થાય વાસ્તે મેં કહ્યાં નહીં. પુરૂ વંશિઓનો રાજા દેવાપિ તથા ઇક્ષ્વાકુ વંશનો રાજા મરૂ એ બે મોટા બળથી (અદ્યાપિ) કલાપ ગ્રામમાં તપશ્ચર્યા કરે છે, તે સત્યુગના પ્રારંભ અહિં આવી ચંદ્ર, સૂર્ય વંશને ચલાવશે. આ અનુક્રમે મનુના પુત્રો, સત્ય, ત્રેતા, દ્વાપર, એ ત્રણે

યુગોમાં રાજ કરે છે, અને કળીયુગમાં તો તેઓમાંના કોઇ કોઇ બીજભૂતે (કારણરૂપે) કયાંક ભૂતળ ઉપર રહે છે " છેલ્લું વાકય ખાસ લક્ષમાં લેવા જેવું છે, કળિયુગમાં ધર્મનાં સંરક્ષણ માટે તેઓ પૃથ્વી ઉપર ફરતાજ રહે છે.

પાંડવોની પાસે સનત્કુમાર ભગવાન પધાર્યા હતા એમ મહાભારત વાંચનારને જાણીતું છે, શ્રી શંકરાચાર્યનાં ચરિત્ર ઉપરથી મંડનમિશ્રને ત્યાં ભગવાન વેદવ્યાસ આવ્યા હતા એમ માલમ પડે છે.

ઉપર વિષ્ણુપુરાણના ત્રીજા અંશના પ્રથમ અધ્યાયનો, ઘણા અવતારોની પુષ્ટિમાં જે લેખ દર્શાવ્યો છે તેમાં સમસ્ત મનુઓ, સપ્ત ૠષિ આદિને વિષ્ણુ ભગવાનની અશેષ વિભુતિઓ કહેલી છે.

પ્રસંગને અનુકુળ આ મહાન્ મહાત્મામંડળમાંથી કોઇ પણ પૃથ્વી ઉપર મનુષ્યની દેહ ધારણ કરે છે તો તે અવતાર ગણાય છે, એ સઘળાઓ વિષ્ણુ ભગવાનની વિભુતિ છે, અને તેથી તેમાંથી ગમેતે વ્યક્તિ ધર્મનાં સંરક્ષણ માટે દૈવિ ઇચ્છાથી અવતરે છે તો તે વિષ્ણુનોજ અવતાર ગણાય છે. દ્વૈતમતનું સ્થાપન કરનાર શ્રી માધવાચાર્ય જેનું મૂળ નામ વાસુદેવાચાર્ય હતું, અને જેનો જન્મ દક્ષિણમાં અનંતેશ્વર ગામમાં કળિના ૪૨૨૦મા વર્ષમાં આષાડ માસમાં એટલે ઇ. સ. ૧૧૧૯ના

આગષ્ટ મહિનામાં થયો હતો તે વાયુનો ત્રીજો અવતાર હતો. તેમના આગલા બે અવતાર હનુમાન અને ભીમસેન રૂપે હતા. શ્રી વલભાચાર્ય પણ અવતારી પુરૂષ હતા. શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનની લીલાનું વર્ણન કરનારી ગર્ગ સંહિતામાં ઉપર ઇક્ષ્વાકુવંશના જે મરૂત કહ્યા, તે ઉગ્રસેન રૂપે અવતર્યા હતા એમ કથન કરે છે. દેવાપિ અને મરૂત હવેપછી સત્યુગને પ્રવર્તાવનારા થશે એમ જ્યારે ઘણા પુરાણો આદિક ગ્રંથો પોકારીને કહે છે તો તેઓ સ્વભાવિક રીતે હાલની પ્રજાની ધર્મની સ્થિતિને માટે કાળજી રાખે એમાં શું નવાઇ—એજ એ મહાત્માઓની પ્રેરણાથી અને તેઓના આશ્રયથી થીઓસોફીકલ સોસાયટી સ્થાપન થાય અને ચાલે એમાં કંઇપણ આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી. પુર્ણાવતાર, કળાવતાર, અંશાવતાર, અને આવેશ વિશે ઉપર જે કહ્યું તે ઉપરથી કંઇક ભાન થાય છે.

ભવિષ્યમાં અવતાર થશે એમ ખ્રીસ્તિ ધર્મવાળા માને છે, ઇસ્લામી ધર્મવાળા મહેદીની વાટ જોઇ રહ્યા છે, જૈનો પણ એમ માને છે, અને બુદ્ધ ધર્મવાળા પણ એજ પ્રમાણે કહે છે, અવતાર ધારણ કરનારનું ડોળ ઘાલવાવાળા પૃથ્વી ઉપર ઘણી જગાએ થઇ ગયલા અને થતા આપણે સાંભળિએ છિએ. આથી સમસ્ત જનમંડળ નવા અવતારની આશા રાખી રહ્યું છે એમ કહ્યા વિના ચાલતું નથી. સઘળે એક સરખી માન્યતા અને એકસરખી આશાનું કંઇ ગુપ્ત કારણ હોવું જેઇએ, તેવું જે કારણ છે તો તે દૈવિપ્રેરણા છે.

જુદાં જુદાં સ્થળે જુદા જુદા માણસો જેઓને એક બીજા સાથે કંઇપણ સંબંધ નથી તેઓને એક સરખાજ વિચાર સ્ફુરી આવે તો તે ઉપરથી શું સમજવાનું છે ? ભવિષ્યમાં જે નવીન કંઇ થવાનું છે તેની પ્રેરણા ઉપલી ભૂમિકા ઉપરથી નીચે વિસ્તારે છે તેજ એ પ્રમાણે થવાનું કારણ છે. મેજર સી. એલ. પીકોક કહે છે કે "થોડાંક વર્ષની વાત ઉપર જ્યારે હું એક અર્ધજંગલી પ્રજાઓથી વસાયલા મુલકમા રહેલો હતો ત્યારે આજની વિદ્યાને ન જણાયલાં એક અણદીઠ સાધન મારફતે મને એક સંદેશો મળ્યો કે જગદગુરૂ બહુ થોડા વખતમાં દુનિયામાં જાહેર થનાર છે." એનીજ સાથે જુઓ કે દીલ્હીવાળા મોહન ખાજાહુસન નિજામી જે થોડાજ વખત ઉપર, મીસર, અર્બસ્તાન અને ઇરાનની મુસાફરી કરીને પાછા ફર્યા છે તેઓ પોતાના હજરત ઇમામ મેહદીનું આવવુ એ નામના ચોપાનીયામાં કહે છે. એ દેશોના મોટા મોટા શેખો ને મોલવીઓ હજરત ઇમામ મહેદી સાહેબ થોડા વરશમાં જાહેર થવાની ઇંતેજારીથી વાટ જોઇ રહેલા છે. બોખારાના પુસ્તકાલય - લાઇબ્રરીના મુતવલ્લીની પાસે એક કીતાબ છે તેમાં એવું લખેલું છે કે ચૌદમી સદીના બીજા ત્રીજા સૈકામાં હજરત ઇમામ મહેદી જાહેર પડશે. આ કીતાબની ભાળ બોખારાના પણ મક્કા શરીફમાં રહેનાર એક પુજવા લાયક ફકીરે આપી હતી. ઉપર બતાવેલો સમય મુસલમાની વરશ ૧૩૩૪ એટલે સને ૧૯૧૫માં શરૂ થશે અને

૧૩૫૬ એટલે ઈ૦ સ૦ ૧૯૪૭માં પુરા થશે. ત્યારે શું એ પેગંબર સાહેબ ૩૨ વર્ષ સુધી રહેશે? વર્ષનો આંકડો ૩૨ પણ ઘણો સૂચક છે. વળી અમેરિકાના પાસિફિક મહાસાગરના કીનારા ઉપર એક મંડળ સ્થાપન થયું છે જેઓ ખુલ્લી રીતે માને છે કે થોડાં વર્ષમાં પૃથ્વી ઉપર એક અવતાર થવાનો છે. એ અવતાર એ દસકામાં થશે એમ તેઓ માને છે આ મંડળ આજથી બાર વર્ષ ઉપર સ્થાપન થયું હતું; અને તે આ થવાના અવતારના સંબંધમાંજ સ્થાપન થયું હતું, એ લક્ષમાં રાખવા જેવું છે. પુજ્ય આનાબાઇ અને થીઓસોફીકલ મંડળીના બીજા અગ્રેસરો અવતારની વાત ચરચાવવા લાગ્યા ત્યાર પહેલાં કેટલાંક વર્ષ આગમચથી અમેરીકા જેવા દૂર પ્રદેશમાં અવતારની પ્રેરણા જન્મ પામી છે એ થોડું આશ્ચર્યકારક નથી.

હૃદયવિનોદ (Pastimes of the Heart) નામના પુસ્તકના બીજા ભાગમાં ૪૦મે પાને શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્માની સ્તુતિ છે તેની કેટલીક લીટી જે ઉપર આગળ બહુ ધ્યાન ખેંચાતું ન હતું તે આજ ઘણુંજ મર્મ ભરેલી જણાય છે તેમાં કહ્યું છે કે

" રે દ્વાપરે પ્રગટીને બહુને ઉગાર્યા
તો આ કળી મહિ કહીં અમને વિસાર્યા
જ્યારે જરૂર તમ આશ્રયની બની રે
ત્યારે કઠીન કરિ કેમ હરી મતી રે

* * * * *

આસુરિ શું પ્રબળ વિસ્તરિ રે વધ્યું છે
અંતે થશે શું પરિણામ ન તે કળ્યું છે
વિશેષ શું કહું નથી પ્રભુજી અજાણ
રે ત્રાહિ ! ત્રાહિ ! વિલયું, નિત દિન વાણ."

આનો અર્થ શું થાય છે? દ્વાપર જે સમયે ધર્મ વિશેષ બળવાન હતો તે સમયે તમે અવતાર લઇને બહુ જીવોને ઉગારી લીધા હતા, તો હે શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર આ કળિયુગ જે વેળા અધર્મનું પ્રબળ છે તે વેળાએ તમે અમને છેક કેમ વિસારી મુકયા, એટલે જે સમયે તમારા અવતારની વિશેષ અગત્યતા છે તે સમયે તમે કેમ પ્રગટ થતા નથી. ચારે પાસ આસુરી વૃત્તિ એટલી તો વધી પડી છે કે તેનું છેવટ ફળ શું થશે તે સમજાતું નથી. તમને વધારે શું કહેવું? તમે સઘળું જાણો છો, માટે હે પ્રભુ રક્ષણ કરો, રક્ષણ કરો, એટલે હે પ્રભુ પધારો પધારો, એજ મારી નમ્ર વીનતિ છે. આ વિચારને માટે પણ સુજ જનોને જણાયા વિના રહે-શેજ નહિ કે તે કંઇ પ્રેરણાને આધારેજ પ્રગટ પડેલો હોવો જોઇએ. ઉપલી ભૂમિકાથી ઉતરેલી પ્રેરણાની છાપ સંપૂર્ણપણે ગ્રહણ નહિ થતાં તેનો જે આભાસ સ્થૂળ અવયવ દર્શાવી શકયાં છે તે અહિં પ્રાર્થનામાં જોવામાં આવે છે. એ પુસ્તક સને ૧૯૦૫માં છપાયું છે અને તે માંહેલી ઉપર કહેલી પ્રાર્થના ત્યાર પહેલાં કેટલોક સમય પહેલાં રચાઇ હતી.

આપણે ઉપર કહી ગયા કે જ્યારે જ્યારે મનુષ્ય જાતીની સ્થિતિમાં મોટા ફેરફાર થવાનો સમય આવે છે ત્યારે ત્યારે અવતાર થાય છે. આ નિયમથી શું અનુમાન મળે છે? આપણી હાલની મનુષ્યજાતી પાંચમી જાતી છે, અને તે આર્યજાતીને નામે પ્રસિદ્ધ છે. એમાં પેટાજાતીઓ સાત છે, અને એ સાત મધ્યેથી પાંચમી પેટાજાતીનું પ્રબળ છે. એની પછી છઠ્ઠી પેટાજાતી થશે કે જે વિશેષ શકિત પામી આધ્યાત્મિક ઉન્નતિક્રમમાં વધશે. જ્યારે જ્યારે નવિન જાતિ થવાનો સમય નિકટ આવતો જાય છે ત્યારે ત્યારે પૃથ્વીના પૃષ્ઠ ઉપર અનેક ફેરફારો થવા માંડે છે. પાસિફિક મહાસાગરમાં નવા નવા તાપુઓ ઉપર નીકળતા જાય છે એ પણ એ ફેરફારોની નિશાની છે. અમેરિકામાં જન્મ પામતા મનુષ્યોમાં કેટલાંકનું બંધારણ જુદુંજ જણાઇ આવે છે. દુર વસ્તુને જોવાની અને દૂરના શબ્દ શ્રવણ કરવાની ગુપ્ત શકિત ધીરે ધીરે પ્રગટ થતી જાય છે. અને એવી શકિતવાળા જીવો અમેરિકામાં જન્મ પામતા વિશેષ જણાય છે. એ છઠ્ઠી પેટાજાતી અથવા ઉપજાતી આસરે છસેં સાતસે વર્ષ પછી થશે એમ અટકળ બંધાય છે આ સમય દેખાઇતો લાંબો છે પણ પેટા જાતીનુ આવરદા જોતાં બહુ નથી. જ્યારે જ્યારે નવી પ્રજાનો આરંભ થાય છે ત્યારે ત્યારે કોઇક અવતાર થાય છે એ નિયમ, અવતાર થવાનો સંભવ સૂચવે છે.

જ્યારે જ્યારે ધર્મની ગ્લાનિ થાય છે ત્યારે ત્યારે અવતાર થાય છે એમ કહેલું છે, તો ધર્મની હમણા શું સ્થિતિ છે તે સહજ જોઇશું. પાંચમી મનુષ્ય જાતીમાં માનસિક શક્તિ ખીલે છે. તર્કવિતર્કનું બળ બહુ વધે છે, અને તેનું પરિણામ ભિન્નતા છે. આજ કારણથી અનેક ધર્મો, અનેક માર્ગો, અનેક પંથો જન્મ પામેલા છે અને ભિન્ન ભિન્ન સત્તા ચલાવે છે, પણ અનેકતા મીટી જઇ ઐકયતા થયા વિના ઉન્નતિ ક્રમમાં આગળ વધાતું નથી એટલે ઉંચા પ્રકારની જે બુદ્ધિ, જેમાં દિવ્ય પ્રકાશ પડે છે, તેને ખીલવવાની આવશ્યકતા છે. એ બુધ્ધિની ખીલવણી ખરેખરી છઠ્ઠી મનુષ્ય જાતીમાં થશે, પણ તેનો ખીલવણીનો આરંભ કરવાનું પ્રયત્ન હમણાથી થવું જોઇએ. આથી પણ અવતાર થવાનો સમય આ છે એવો સંભવ જણાય છે.

માનસિક શકિતની વૃદ્ધિનું પરિણામ હંમેશ સારૂં હોતું નથી. લોકો નવી નવી યુક્તિઓ અને બહાના ખોળી કહાડે છે અને પોતાના કર્તવ્યથી ચુકી બીજે મારગે જવાને ચુકતા નથી. આશ્રમોના ધર્મ શું બધે પળાય છે? દૃષ્ટાંત લેતાં, સાધુ સંન્યાસીઓ કેવા અને કેવા વર્તનવાળા જોવામાં આવે છે? શું જનમંડળનો મોટો ભાગ સ્વાર્થમાં આસકત નથી? પરહિતને શુષ્ક અને નિર્બળ જોઇને શું આપણું દીલ નથી દાઝતું? સત્કર્મ થતાં જોવામાં આવે છે પણ તેમાં ઘણાંના

હેતુ માનપ્રતિષ્ઠા મેળવવાનો નથી ? વિદ્વાનોની જગાએ ધનવાનો શું પૂજાવવા નથી લાગ્યા ? અસત્ય, કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, છળભેદ આદિ દુર્ગુણોની સત્તા દીન પ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામે છે. પોતાનો ધર્મ,-પોતાનું કર્તવ્ય, ગમે તેવું હોય તેને છોડીને પારકાનો ધર્મ ગ્રહણ કરવો એ અત્યંત હાનિકર્તા છે એમ શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતામાં શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન કહે છે (જુઓ અધ્યાય ૩ શ્લોક ૩૫ મો) જ્યાં જોઇએ ત્યાં દ્વેષ અને ઇર્ષા ગાજી રહ્યાં છે, કલેશ અને કુસંપની સીમા રહી નથી, આ સઘળાં કાળાં વાદળાંઓથી ધર્મ ગુંચવાઇ ગયો છે એમાં શું સંશય ? એમ છે તો એને પુનઃ પ્રકાશમાન કરવાની આવશ્યકતા છે તે કરવાને માટે કોઇ મહાપુરૂષ વિના સાધારણ મનુષ્ય શકિતવાન નથી.

હાલના સમયમાં અવતાર થવાનો સંભવ છે કે નહિ. એ પ્રશ્નનું અવલોકન અનુભવ દૃષ્ટિથી કરવાને જરા પ્રયત્ન કરીશું. પૃથ્વી ઉપર તેના આરંભમાં પ્રથમ જે માણસ જન્મ પામે છે તે જાગીને જોય છે તો તેને પૂર્વ દિશામાં સૂર્યનો ઉદય થતો દેખાય છે. એ પ્રમાણે એકવાર, બેવાર, ચારવાર, ઘણીવાર તે જોય છે તો પછી તે શું સિદ્ધાંત ઉપર આવશે ? તે એ સિદ્ધાંત ઉપર આવશે કે રાત્રી પછી હંમેશ સૂર્ય ઉગ્યાવિના રહેતો નથી. પોતાના અનુભવ ઉપરથી તે એમ કહી શકે છે કે બીજે દિવશે સૂર્ય ઉગશે, તેમજ ચોવીશ કલાકનો આ દહાડો છે ને તેમાં આ નિયમ પ્રવર્તે છે, એમ તેને નિશ્ચય થાય છે. એજ

પ્રમાણે એક મહીનો લઇશું. મહીનો બેસતાં ચંદ્રનું દર્શન અર્ધ કંકણ રૂપે થાય છે. દીન પ્રતિદીન તેની કળા વધતાં પૂર્ણિમાએ સંપૂર્ણ કળાથી આખું બિંબ પ્રકાશે છે, શુકલ પક્ષ ઉતરી કૃષ્ણ પક્ષ થતાં કળા ઘટતી જાય છે, અને અમાવાસ્યાએ તેના સમુળાં દર્શન થતાં નથી. એ પ્રમાણે પ્રત્યેક માસે થતુ જોનાર, ભવિષ્યમાં એજ પ્રમાણે થશે એમ ખાત્રીથી કહી શકશે. વર્ષમાં પણ ગ્રીષ્મ રૂતુ, વર્ષા રૂતુ, શરદ રૂતુ, આવ્યા વિના રહેવાની નથી, અને આંબો આ રૂતુમાં ફળશે, બીજાં ફળો અમુક રૂતુમાં ફળશે એમ પૂર્વ સમયના અનુભવ ઉપરથી કોઇપણ માણુસ કહી શકે છે. ત્યારે પૂર્વનો અનુભવ આપણને આ વિષયમાં શું શીખવે છે? ત્યારે ઇતિહાસ શું કહે છે? દલગીરીની વાત એ છે કે ઇસવી સનની પહેલાંનો ઇતિહાસ ખાત્રીપૂર્વક આપણી પાસે નથી. જેટલું આપણને મળી શકે છે તેટલું શું બતાવે છે તે આપણે જોઇશું.

જે પ્રમાણે દીવશ, મહીનો, રૂતુ, વર્ષ એ કાળનાં ચક્ર છે તેજ પ્રમાણે કાળનાં બીજા ચક્રો છે, એક દિવસનાં નાંનાં ચક્રથી વધતાં વધતાં સેંકડો, હજારો અને લાખો વર્ષનાં ચક્ર જણાય છે, કાળને આદિ નથી, મધ્ય નથી, અને અંત નથી. તે સદાય અખંડીત એકરસ, એક સરખો છે, પરંતુ ખંડ કાળ રૂપે આપણે તેને જાણી શકિએ છિએ. એ ખંડ કાળ તેજ કાળચક્ર છે. એ ચક્ર તેમાં થતાં કાર્યથી ઓળખાય છે. આ પ્રમાણે પાંચ હજાર વર્ષનું એક કાળચક્ર છે, અહીં

હજાર વર્ષનું છે, અને છસેથી છસેં પચાસ વર્ષનું પણ એક ચક્ર છે. ગ્રીક લોકો એમ માનતા હતા કે એક ફીનીક્સ નામનું પક્ષી છે જે ફરી ફરીને જન્મે છે અને ફરી ફરી બળીને ભસ્મ થાય છે. તે સમયદર્શક છે એમ હવે કબુલ થયલું છે, અને તે છસેં ત્રીશ અથવા છસેં અને છસેં પચાશ વર્ષનું કાળચક્ર દર્શાવે છે. પક્ષી–જેવો કે જટાયુ–કાળચક્ર દર્શક છે એમ રામાયણમાંથી પણ જણાઇ આવે છે. તેમજ સીમુર્ઘ પક્ષિ એક મન્વંતર દર્શક છે એમ પારસી બંધુઓ સારી પેઠે જાણે છે.

જ્યારે આપણી પાસે સંતોષકારક ઇતિહાસ નથી તો પાંચ હજાર વર્ષથી વધારે સમયનું અવલોકન કરવાને આપણે અશકત છૈયે. પાંચ હજાર વર્ષ ઉપર શ્રી કૃષ્ણજી થઇ ગયા અને આસરે અઢી હજાર વર્ષ ઉપર શ્રીમદ્ શંકરાચાર્ય થઇ ગયા, અને બીજાં અઢી હજાર વર્ષ હમણાં પુરાં થાય છે, તો અવતારનો પ્રસંગ છે. છસેં સાડી છસેં વર્ષનું ચક્ર શું બતાવે છે, તે આપણે કંઇક જાણી શકીએ છૈયે કેમકે તે ચક્રના કેટલાક ફેરા ઐતિહાસિક છે. કળિયુગનો આરંભ ઇ. સ. પહેલાં ૩૧૦૫માં થયો હતો. શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન સ્વધામ પધાર્યા ત્યારથી કળિનો પ્રવેશ થયો. ત્યારે શ્રી કૃષ્ણજી થયા તે સમયથી લેતાં આ છસેં સાડી છસેં વર્ષનું ચક્ર ઘણીવાર ફરી ગયલું છે. શ્રીકૃષ્ણજી પછી ઇ. સ. પહેલાં ૨૫૮૨માં શ્રી પાર્શ્વનાથજી થયા. તેની પછી એ ચક્રનો કાળ પુરો થતાં ચીન દેશ જ્યાં એકવાર શિશુપાળ રાજા રાજ કરતો હતો,

ત્યાં મહાન્ યા નામનો મહાપુરૂષ ઇ. સ. પહેલાં ૨૦૦૭માં થઇ ગયો, ત્યારપછી આસરે છસેંથી છસેં પચાશ વર્ષને અંતરે જરતુસ્થ પેગંબર થઇ ગયા. જુદા જુદા ગ્રંથકારો જુદાં જુદાં વર્ષો એ પેગંબર સાહેબને માટે આપે છે. પ્લાઇની કહે છે કે મુસા-મોઝીસની પહેલાં હજારો વર્ષ આગમચ જરતુસ્થ થયા હતા. પ્લેટો-અફલાતુનની-પહેલાં ૬૦૦૦ વર્ષ, એટલે ઇ. સ. પહેલાં ૯૬૦૦ વર્ષ, એરીસ્ટોટલ બતલાવે છે. બીજાઓ ઇ. સ. પહેલાં ૪૦૦૦ વર્ષ બતાવે છે; અને હાલના પશ્ચિમના વિદ્વાનો એથી થોડાં વર્ષ કહે છે. હાલમાં સામાન્ય માનવું એવું છે કે જરતુસ્થ પેગંબર ઇ. સ. પહેલાં આશરે ૬૦૦ વર્ષ ઉપર થયા હતા. ગ્રીક ગ્રંથકારોના વર્ષોમાં ભિન્નતા છે તેનું કારણ માત્ર એજ છે, કે જે દૈવી વ્યક્તિએ અવતાર લઇ જરતુસ્થનું નામ ધારણ કીધું હતું તેના ઘણા અવતાર થયલા છે. જરતુસ્થ ખરૂં નામ નથી પણ ઉપદેશ કર્તાની પદ્વિ જે ધારણ કરે તેને એ નામથી ઓળખાવાય છે; જે પ્રમાણે શંકરાચાર્યને માટે છે તેજ પ્રમાણે ઇ. સ. પહેલાં ૯૬૦૦માં જે અવતાર થયો હતો તે સાતમા જરતુસ્થ હતા. ત્યારપછી બીજા અવતાર આંતરે આંતરે થયા હતા. ઇ. સ. છસેની પહેલાં જે અવતાર થયો હતો તે આસરે ઇ. સ. પહેલાં ૧૨૦૦-૧૩૦૦ ના અરસામાં થયો હતો. ત્યારપછી છસેં સાડીછસેં વર્ષનું ચક્ર પુરૂં થતાં મહાવીર સ્વામી, બુદ્ધ અને ચીનમાં લૌટઝેના અવતાર થયા.

બુદ્ધનો સમય ઇ૦ સ૦ પહેલાં ૬૩૦નો હતો, તેની પછી થોડેજ વર્ષે શંકરસ્વામિ પણ થયા હતા. અઢીહજાર વર્ષનું કાળ ચક્ર એજ સમયે પુરૂં થતું હતું, અને તેથી ઘણા અંશી પુરૂષોનાં પગલાં પૃથ્વીને પવિત્ર કરી રહ્યાં હતાં. ત્યારપછી ઇશુખ્રીસ્ત થયા તેમની પછી છસેં વર્ષે મહમદ સાહેબ પેગંબર થયા, ત્યારપછી એટલાજ વર્ષના અંતરે ટીબેટ દેશમાં થોંગસપ્પા થયા, ત્યારપછી એ કાળચક્ર પુરૂં થવાનો સમય હમણા આવે છે. આવી રીતે આપણને ચોકસ રીતે માલમ પડે છે કે એ કાળચક્રનું પ્રત્યેક ભ્રમણ પુરૂં થતાં કોઇ મોટો અવતાર હંમેશ થયલો છે, થયલો છે ને થયલો છે. ત્યારે શુ આ સમયે અવતાર નહિ થાય? કુદરતનો, સૃષ્ટિનો જે નિયમ આજપર્યંત એક ધારાએ પળાતો આવેલો સિદ્ધ થાય છે તે નિયમ આ પ્રસંગે શું ભંગ થશે? નહિ, કદી નહિ. આ ગણતરી પુર્વના અનુભવ-ઉપરથી જોતાં કોઇપણ દૈવી અવતાર થવોજ જોઇયે એમ આપણે ખાતરીથી કહી શકાયે છે. જ્યાં જોઇયે ત્યાં હાલમાં કલેશ વર્તે છે, એજ કલેશ અનેક પંથ અને અનેક વાડાઓનું કારણ છે. એ અનેકતા ટાળી ઐક્યતા કરવાની જરૂર છે એમ સર્વ સ્થળે પોકાર થઇ રહેલો સંભળાય છે. હાલનો સમય જેવો તેવો નથી. કળિયુગનું પાંચ હજાર વર્ષનું ચક્ર હમણાજ પુરૂં થયું છે, છસેં સાડીછસેં વર્ષનું ચક્ર પુરૂં થવાનો હમણા સમય છે, અને ઇ૦ સ૦નું સો વર્ષનું ચક્ર પણ હમણાજ સમાપ્તિને

પામ્યું છે. આવી રીતે એક કરતાં વધારે ચક્ર એકાવેળાએ સમાપ્ત થવાનો પ્રસંગ હજારો વર્ષે આવે છે. એ પ્રસંગ સાધારણ નથી, અને તેથી ધર્મનું ખરું સ્વરૂપ સ્થાપન કરવા અવતાર થાય એ વાત ઘણીજ સંભવિત છે. પરમાત્મા પુરણ કૃપાળુ છે, દયાનો ભંડાર છે, અને મનુષ્ય માત્રની અધ્યાત્મ ઉન્નતિની તેને અત્યંત કાળજી છે. એજ કારણથી દરેક સૈકામાં મોટા મોટા ભકતો—અંશિજનો, પ્રગટ થયલા આપણે જોઇયે છૈયે. ચૌદમાં સૈકડામાં રામાનંદ, કબીરજી, માધવ સંપ્રદાયના માધવાનંદ થઇ ગયા છે. પંદરમાં સૈકામાં નાનક, શ્રી વલ્લભાચાર્ય, નૃસિંહમહેતા, મીરાં, પીરાણાના ઇમામશાહ, સોળમામાં એકનાથ અને વૃંદાવનવાળા હરીવંશી રાધાવલ્લભાઃ સત્તરમામાં દાદુપંથી દાદુરામજી, પરણામી પંથવાળા પ્રાણનાથ, તુકારામ, રામદાસ સ્વામિ, અને અરાડમામાં રવી પંથ વાળા રવીસાહેબ, રામસનેહી શાંતદાશ ઉર્ફે રામદાશ, અને ઓગણીશમામાં સ્વામિનારાયણ પંથવાળા સહજાનંદ સ્વામિ, ઇત્યાદિક થઇ ગયા છે. ઇતિહાસ શીખવાનું પ્રયોજન, ખરું પ્રયોજન, કુદરતના છુપા નિયમો શોધીને તે નિશ્ચય કરવાનું છે.

આ પ્રમાણે અવતાર થવાનો સંભવ ઘણોજ સબળ જણાય છે, એ અવતાર કયાં થશે, કયી જાતીમાં થશે ઇત્યાદિક પ્રશ્ન ઉઠે છે. સર્વે અવતાર આર્યભૂમિમાં પર્વે થયલા છે એમ ઇતિહાસ સાક્ષી પુરે છે. હાલમાં જેને હિંદુસ્તાન કહેવામાં આવે છે તેના કરતાં આર્યદેશનો વિસ્તાર ઘણો વિશાળ

હતો. ચીન ચેદિદેશ-શિશુપાળનો દેશ હતો. બાણાસુર ઇથીઓપિઆમાં રાજ કરતો હતો. ગોબીનું રણ જે હીમાલયની ઉત્તરે આવેલું છે ત્યાંજ માત્ર નહિં પણ જરૂસલમ અને પાલેસ્ટાઇન સુધી આર્યપ્રજા પહોંચી ગઇ હતી. હિંદુ, પારસી, મુસલમાન, ખ્રીસ્તી, ધર્મવાળા-સર્વના માનેલા અવતારો આર્યભૂમિમાં થયા હતા તો થવાનો અવતાર અહિંજ થશે એમ મનાય છે.

કયી જાતીમાં અવતાર થશે એ પ્રશ્નનો વિચાર કરતાં ઇશ્વરને તો પ્રાણી માત્ર સમાન છે. શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતામાં શ્રી કૃષ્ણજી સ્પષ્ટ કહે છે કે સર્વ પ્રાણીમાં હું રહેલો છું અને સર્વ પ્રાણી મારે વિશે રહેલાં છે. તેને ઉંચ નીચ સર્વ સમાન છે, જે પરમકૃપાળુ પરમેશ્વરે મત્સ્ય, કુર્મ આદિ અવતાર લીધા હતા તે કઇ દેહમાં દર્શણ દેશે તે નિશ્ચય કહી શકાય નહિં, એટલે મનાતી ઉંચી વર્ણમાંજ અવતાર થશે કે બીજી જાતીમાં તે આપણે જોવાનું નથી, પણ એક મોટો વિચાર કરવાનો છે. જો હિંદુમાં અવતાર થશે, તો પારસી, મુસલમાન, ખ્રીસ્તી તેને માનશે ? નહિ માને, તેમ પારસી કે બીજા ધર્મ માનવાવાળામાં થાય તો તે શિવાયના ધર્મવાળા નહિ માને; ત્યારે એ અવતાર કહિં થવો જોઇએ કે જેથી સહુકોઇને તે માન્ય થાય. આપણે જોઇએ છીએ કે એકજ સંસ્થા એવી છે કે જેમાં હિંદુ, મુશલમાન, પારસી, ખ્રીસ્તી-સર્વ ધર્મવાળા ભ્રાતૃભાવથી અને સ્નેહથી

એકઠા મળેલા છે. એ મંડળમાં દ્વેષ નથી પણ પ્રેમ છે. એકત્ર થવાનું ખરૂં આશ્રમસ્થાન એજ છે. આવું છે માટે એ મંડળદ્વારાએ એ અવતાર પ્રગટ પડવાનો વિશેષ સંભવ છે. જો કોઇ રાજા અથવા મોટો અધિકારી આવવાનો હોય છે તો તેને માટે ઘટતી તૈયારી પહેલાંથી કરી મુકવામાં આવે છે તો રાજાનો પણ રાજા જ્યારે પધારે ત્યારે પ્રથમથી યોગ્ય રચના કેમ નહિ થાય? થીઓસોફીકલ સોસાયટી-મંડળ આ રચનાનો આરંભ દર્શાવે છે. થીઓસોફી એ અંગ્રેજી શબ્દથી આપણે ચોંકવાનું નથી. અધ્યાત્મ જ્ઞાનને માટે એ મંડળ છે. એક વસ્તુનાં જુદી જુદી ભાષામાં જુદાં જુદાં નામ હોય છે, પણ જુદાં જુદાં નામથી વસ્તુ જુદી થતી નથી. આ મંડળ, જે હીમાલયમાં નિવાસ કરનારા રૂષિઓ અને મહાત્માઓના આશ્રય નીચે સ્થાપિત થયલું છે તે મંડળદ્વારાએ આ અવતારની વધામણી પૃથ્વી ઉપરની સર્વ પ્રજાને પહોંચાડવાનું પ્રયત્ન સઘળે થઇ રહેલું છે અને તે વધામણી લઇને તમારી સમક્ષ હું આવ્યો છું. એ અવતાર બ્રાહ્મણ જાતીમાં થશે એમ સામાન્ય માન્યતા છે પણ અમે કહીએ તેજ તમારે માનવું એમ હું કહેતોજ નથી. અમુક પુરૂષ અવતારી પુરૂષ છે કે નહિ તે તેનાં ગુણ કૃતિ જોઇને આપે પોતેજ નિશ્ચય કરવાનું છે.

ચાર પ્રકારના અવતાર હોય છે એમ આપણે ઉપર કહી ગયા છૈએ. જે અવતારની આપણે આશા રાખીએ છૈએ તે

કેવા પ્રકારનો થશે એ વાત નિશ્ચય કહી શકાતી નથી. પૂર્ણાવતાર તો નહિ. એ અવતારના સંબંધે થોડાજ સમય ઉપર બંગાળામાં બુદ્ધ જયંતિનો ઉત્સવ કરવામાં આવ્યો હતો તે પ્રસંગે પ્રમુખસ્થાનેથી બાબુ નોરેંદ્રનાથ સેને ભાષણ કરતાં કહ્યું હતું કે ભગવાન બુદ્ધ પોતે કહી ગયા છે કે મારી પછી અઢી હજાર વર્ષે મૈત્રેયનો અવતાર થશે અને તે પ્રસંગ આવી લાગ્યો છે. મૈત્રેય ભગવાનનો અવતાર થવાનો છે એમ બુદ્ધ ધર્મ પાળનારા માને છે, અને હમણા અવતારની પ્રથમ વધામણી લાવનારા પણ એમજ કહે છે કે મૈત્રેય ભગવાન પધારનાર છે. આને માટે આધાર બુદ્ધ ધર્મનાં પુસ્તકો છે. પુરાણો કે અન્ય ગ્રંથોમાં એ વિશે ઝાઝું કથન જોવામાં આવતું નથી. મૈત્રેયોપનિષદનો ઉપદેશ બૃહદ્રથ રાજાને કરવામાં આવ્યો હતો. એ બૃહદ્રથ રાજા તેજ ઉપર કહેલા મરૂતરાજર્ષી છે. તેઉ રાજપાટ છોડીને અરણ્યમાં સાકટાયન ઋષિના પોતાના ગુરૂના આશ્રમે જાય છે અને ત્યાં તેમના ગુરૂએ ઉપનિષદમાં કથન કરેલો ઉપદેશ આપે છે. ગુરૂ કહે છે કે મૈત્રેય ઋષિથી મેં જે પ્રમાણે સાંભળ્યું છે તે પ્રમાણે હું તને કહું છું. મરૂતના સંબંધમાં આપણે ઉપર કહ્યું છે કે પ્રજામાં ધર્મની વૃદ્ધિ કરવાને માટે તે મહા પરિશ્રમ કરી રહ્યા છે. મરૂતના ગુરૂથી પણ અધિક પદ્ધિવાળા મૈત્રેય છે, અને તે પણ આપણી આ પૃથ્વીની સાથે સંબંધ રાખી રહેલા છે. વિષ્ણુ પુરાણના પહેલા અંશના પહેલા અધ્યાયથી

મૈત્રેય રૂષિ મિત્રયુ મુનિના પુત્ર જણાય છે. એ પુરાણુના સહુથી છેલ્લા અધ્યાયમાં પરાશર કહે છે–" હે મૈત્રેય, મારા જાણવા પ્રમાણે આ મેં તને કહી સંભળાવ્યું, તું પણ આ પુરાણુ કળિયુગના અંતમાં શિનીકને કહીશ" આમાં મર્મ ઘણો રહેલો છે, જેમ જેમ વધારે મનન કરીએ છૈયે તેમ તેમ વધારે પ્રકાશ પડે છે. એની સાથે શ્રીમદ્ ભાગવતના ત્રીજા સ્કંધના ૫ અધ્યાયમાં જે કહ્યું છે તે લક્ષમાં રાખવા જેવું છે. ત્યાં વિદુર મૈત્રેય ભગવાનને કહે છે, "પુર્વ જન્મનાં કર્મને લીધે ભગવાનથી વિમુખ થયલા અને અધર્મ આચરણ કરવાથી અત્યંત દુઃખ પામતા મનુષ્યોનો અનુગ્રહ કરવા, આ લોકમાં કલ્યાણુ કરનારા આપના જેવા ભગવાનના ભક્તો અવશ્ય પૃથ્વી ઉપર વિચર્યાં કરે છે, માટે હે સંતજનોમાં શ્રેષ્ટ મૈત્રેય, અમને કલ્યાણનો માર્ગ દેખાડો" આથી વિશેષ સ્પષ્ટ શું હોઇ શકે. મૈત્રેય સદા જગતનું કલ્યાણ ઇચ્છે છે, તે હેતુથી પૃથ્વી ઉપર વારંવાર ફરે છે અને લોકોને ઉપદેશ આપે છે. એવા જે આ મૈત્રેય ભગવાન તે જનમંડળનાં કલ્યાણને અર્થે અવતાર ધારી પધારે એ ઘણુંજ બનવા જોગ છે. વળી આ પણ લક્ષમાં રાખવાનું છે કે સૂર્યનારાયણ–સુરજ જેમાં સાક્ષાત વિશ્નુ પ્રકાશે છે તેના અનેક નામોમાં એક

નામ મિત્ર છે. ત્યારે મૈત્રેય નામ સૂર્ય–વિશ્નુની સાથે સંબંધ સુચવનારો છે, અને તેથી મૈત્રેય અવતાર લે તો તે વિશ્નુનોજ અવતાર કહેવાય.

પ્રિય બંધુઓ, બ્હેનીઓ, અને સર્વજનો, આ વિષયપર હવે કંઇ વિશેષ કહેવાનું નથી. મારૂં કહેલું સહુકોઇએ સ્વિકારી લઇ સત્ય માનવું એવું હું કહેવા માગતો નથી, પણ જે સુઝ્યું ને લાગ્યું કે ખરૂં દેખાય છે તે તમારી સમક્ષ મુકવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. ઉપર જે જે કહેવામાં આવ્યું છે તે ઉપર તમે નિરાંતે, નિસ્પૃહ થઇને, શાંતિને સમયે મનન કરજો, અને પછી જે નિશ્ચય તમને યોગ્ય દિશે તે નિશ્ચયપર બેલાશક આવજો. મને પોતાને તો જગદગુરૂ થોડા સમયમાં પધારશે એમ લાગે છે, મારા અંતરનો શબ્દ પણ એજ છે અને તેથી સવિનય કહું છું કે આ સુવરણ સરખો પ્રસંગ આવેલો છે. એવા પ્રસંગ કવચિતજ હજારો વર્ષે આવે છે. આપણું ધનભાગ્ય છે કે એ પ્રસંગ ઉપર આપણે જન્મ પામેલા છીએ, તો હવે એ પ્રસંગનો લાભ લઇને આપણે આપણા જીવનને સફળ કરવાની દ્રઢ ઇચ્છા રાખીશું. જેઓ જાગશે તે લાભશે અને ઉંઘશે તે ખોશે. છેવટે, જે પરમ-

કૃપાળુ, કરૂણાસાગર પરમેશ્વરે મનુષ્ય માત્રના કલ્યાણને અર્થે વખતે વખતે પૃથ્વી ઉપર દેહ ધારણ કરી છે તેને વારંવાર સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરી એજ પ્રાર્થના કરીશું કે હે પ્રભુ, હે દયા-નિધિ, આ નિકટ આવેલા સમયે, આપ જ્યારે પ્રગટ પડો ત્યારે આપને સંપુર્ણ રીતે ઓળખવાને, અને આપને ઓળખીને, આપના ચર્ણાર્વિંદની ખરા ભકિતભાવથી સેવા કરીને આપના કૃપાને પાત્ર થવાને અમને સર્વને સન્મતિ અને શકિત આપો. તથાસ્તુ.

शुभंभवतु, शुभंभवतु, शुभंभवतु.